

5. Суїцидологія. Теорія та практика : зб. наук. статей / за ред. О. М. Морозова, А. Г. Чуприкова. – К. : Вид-во КІВС, 1998. – 188 с.
6. Чуприков А. П. Суїцидологія. Основные термины и понятия : метод. рек. / А. П. Чуприков., Г. Я. Пилягина, В. Ф. Войцех. – К. : Укр. НИИ соц. и су-деб. психиатрии, 1999. – 58 с.

© Александрова О. Г.

РОЛЬОВА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА ЯК КРИТЕРІЙ ЙОГО АДАПТОВАНОСТІ У ПРОФЕСІЙНО- ТЕХНІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Л. Є. Бегеза, м. Київ

Адаптація розглядається як процес, що активізує безперервний розвиток особистості. Досліджується проблема рольової ідентичності, яка є невід'ємною складовою соціальної та одним із критеріїв адаптованості практичного психолога професійно-технічного навчального закладу.

Ключові слова: ідентифікація, соціальна ідентифікація, професійна ідентифікація, рольова ідентифікація практичного психолога, фасилітація.

Адаптация рассматривается как процесс, активизирующий беспрерывное развитие личности. Исследуется проблема ролевой идентичности, являющейся неотъемлемой составляющей социальной и одним из критериев адаптированности практического психолога профессионально-технического учебного заведения.

Ключевые слова: идентификация, социальная идентификация, профессиональная идентификация, ролевая идентификация практического психолога, фасилитация.

The process of adaptation activates continuous development of personality. The problem of role identity, which is the constituent of social identity and is one of criteria of adaptation of practical psychologist of collegie educational establishment, is examined in the article.

Key words: identity, social identity, professional identity, role identity of practical psychologist, facilitation.

Проблема. З розвитком суспільства, науки активно розвивається й система профтехосвіти, що зумовлює потребу у високоосвічених, компетентних, конкурентоспроможних фахівцях. Зміни в освітній галузі України, її входження до європейського освітнього простору ставлять перед освітянами завдання не лише щодо впровадження но-

вих психолого-педагогічних технологій, а й щодо здійснення соціально-психологічного супроводу учасників навчально-виховного процесу. З огляду на це проблеми адаптації особистості, пошуку нових зразків соціальної поведінки, ототожнення норм особистості із соціальними зразками потребують детального аналізу та вивчення.

Нині все більшої актуальності набуває вивчення особливостей взаємодії практичного психолога з учасниками навчально-виховного процесу закладу освіти. Потрапляючи в нове професійне і навчально-виховне середовище, нові умови життєдіяльності, практичні психологи змушені не лише адаптуватись до них, надаючи відповідного змісту і спрямованості всім проявам своєї соціальної та професійної активності, а й визначати своє місце в соціокультурному середовищі.

Процес соціально-психологічної адаптації є багатограним і потребує різностороннього вивчення. А. А. Налчаджян звертає увагу на те, що соціально-психологічна адаптованість – це “такий стан взаємовідносин між особистістю і групою, коли вона (особистість. – Л. Б.) без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє власні основні соціогенні потреби, повно виконує ті рольові очікування, які ставить перед нею еталонна група, переживає етап самоствердження і вільного вираження своїх творчих здібностей” [1].

На адаптацію практичного психолога професійно-технічного навчального закладу впливають такі чинники, як міжособистісна взаємодія у соціально-професійному середовищі, статус та позиція в педагогічному колективі, соціально-психологічна роль спеціаліста психологічної служби в навчально-виховному процесі освітнього закладу, ставлення молодого спеціаліста до професійної діяльності та ін.

Мета статті: аналіз впливу соціально-психологічних ролей і рольової ідентифікації на адаптацію практичних психологів, що працюють у професійно-технічних навчальних закладах.

Процес адаптації активізує безперервний розвиток особистості. Під час взаємодії особистості із соціальним середовищем формуються її рольові сподівання (очікування), стиль поведінки, що залежно від статусу і позиції індивіда в групі визначає систему його міжособистісних і суспільних відносин. Тобто роль і статус особистості є регулятивним чинником у взаємодії між людиною і колективом.

Соціальні ролі розглядаються П. П. Горностаєм у трьох планах: 1) соціологічному – як система рольових очікувань, тобто задана суспільством модель ролі, що має велике значення для формування особистості й оволодіння нею соціальними ролями; 2) соціально-психологічному – як виконання ролі і реалізація міжособистісної взає-

модії; 3) психологічному – як внутрішня чи уявлювана роль, яка не завжди реалізується в рольовій поведінці, але певним чином на неї впливає [2, с. 48]. Таким чином, соціальна роль впливає на соціальну поведінку, формує її особливості.

Хоч проблему ідентичності особистості і не можна назвати новою, у науковій літературі трапляється чимало різних тлумачень щодо природи, розвитку і змісту таких понять, як “ідентичність” та “ідентифікація”. Останнім часом проблема особистісної ідентифікації набуває все більшої актуальності.

Великий тлумачний словник сучасної української мови означає поняття “ідентифікація” як “засіб встановлення тотожності за сукупністю її загальних та окремих даних” [3, с. 488]. Ознака (чи критерій), яка служить для ідентифікації предмета, що розпізнається, у словнику визначається як *ідентифікатор*. Коли йдеться про вивчення проблеми адаптації психологів, таким ідентифікатором буде соціально-психологічна роль. На нашу думку, адаптація практичного психолога до діяльності у професійно-технічному навчальному закладі – це насамперед узгодження взаємних рольових очікувань практичного психолога і суб’єктів соціально-психолого-педагогічного процесу. Результатом такого узгодження має стати усунення довготривалих внутрішніх і зовнішніх конфліктів, забезпечення особистісно комфортної та соціально оптимальної професійної діяльності, реалізація самоствердження і творчого самовираження.

Отже, проблема ідентифікації в психологічній науці не є новою, утім, була і залишається бути актуальною. Найчастіше термін “ідентичність” (лат. *idem* – “той самий”, англ. *identity* означає “упізнання”, “ототожнення”) тлумачать як “автентичність”, “тотожність”. На сьогодні існує декілька *підходів*, що розглядають структуру, генезис, умови та особливості становлення й розвитку ідентичності і мають власну предметну сферу аналізу:

- психоаналітичний (психоаналітична концепція Е. Еріксона);
- статусний (Дж. Марсія);
- ціннісно-вольовий (А. Ватерман);
- біхевіористичний (Е. Гоффман, Л. Краппман, Дж. Мід, Р. Фогельсон, Дж. Хабермас);
- когнітивний (Г. Брейкуелл, Дж. Тернер, Г. Теджфел, Н. Л. Іванова);
- екзистенційно-гуманістичний (Д. Бюдженталь, А. Мінделл, Е. Мінделл, К. Ясперс);
- структурно-динамічний (до якого тяжіє переважна більшість учених країн СНД: В. С. Агєєв, Н. В. Антонова, М. Й. Боришевський,

П. І. Гнатенко, В. М. Павленко, П. В. Лушин, К. В. Коростеліна, В. В. Столін, Л. Б. Шнейдер, В. О. Ядов) [4].

Вітчизняні науковці (М. І. Алексєєва, Г. О. Балл, Н. Ю. Воляннюк, З. Г. Кісарчук, Г. В. Ложкін, С. Д. Максименко, В. В. Москаленко, Л. Е. Орбан-Лембрик, В. Г. Панок, В. Н. Павленко, Т. М. Титаренко та ін.) розглядають ідентичність як складову самосвідомості та ідентифікації, як механізм соціалізації та адаптації особистості [5].

Так, наприклад, А. С. Борисюк зазначає, що існують психофізіологічна, особистісна і соціальна ідентичності. *Психофізіологічна* ідентичність означає усвідомлення людиною цілісності свого організму, фізіологічних і психічних процесів, що в ньому відбуваються. *Особистісна* ідентичність – це єдність і спадковість життєдіяльності, цілей, мотивів, настановлень, ціннісних орієнтацій і самосвідомості особистості; вона відображає ставлення людини до свого минулого, теперішнього і майбутнього. *Соціальна* ідентичність означає цілісність і спадковість певної системи соціальних характеристик (норм, ролей, статусів), що дають змогу диференціювати індивідів за їхнім суспільним становищем і груповою належністю. Вона виявляється в уявленні людини про своє особисте місце у світі, усвідомленні нею своєї належності до певної соціальної групи, категорії. Отже, ідентичність – це зв'язок особистості із спільнотою, ототожнення себе з певною суспільною групою, укорінена в духовному світі особистості система цінностей, ідеалів, норм, вимог певної спільноти [6].

Не менший інтерес виявляють сучасні дослідники і до *професійної ідентичності*, яка пов'язана з певними адаптаційними, ціннісними, мотиваційними аспектами професійної належності і виражає бачення людиною свого місця у професійному середовищі, спільноті. Це пояснюється постійними соціально-економічними змінами в суспільстві, що тягне за собою не тільки зміну соціальних ролей і статусу особистості в соціумі, а й появу нових вимог до професій, системи організації діяльності колективів, розвитку творчого потенціалу фахівця, формування відповідного рівня компетентності та самореалізації особистості через професію.

Розглядаючи професійну ідентичність, Н. Л. Іванова тлумачить соціальну ідентичність як “єдність когнітивних, мотиваційних і ціннісних компонентів” [7, с. 97]. Загалом більшість зарубіжних і вітчизняних дослідників однастайні в думці, що розвиток особистості та формування професійної ідентифікації – це складова частина адаптації особистості, багатовимірний, динамічний і тривалий процес.

У своїй концепції професійного розвитку особистості Ю. П. Поваренков аналізує три підходи до проблеми професійної ідентичності, а саме: 1) професійна ідентичність – це провідна тенденція

становлення суб'єкта професійного шляху; 2) професійна ідентичність – це емоційний стан, в якому перебуває особистість на різних етапах професійного шляху; він виникає на основі ставлення до професійної діяльності і професіоналізації в цілому як засобу соціалізації, самореалізації і задоволення рівня домагань особистості, а також на основі ставлення особистості до себе як суб'єкта професійного шляху, як професіонала; 3) професійна ідентичність – це підструктура суб'єкта професійного шляху, спрямованого на досягнення певного рівня професійної ідентичності, що реалізується у формі функціональної системи [8].

Г. В. Ложкін, Н. Ю. Волянюк вважають, що психологічний сенс ідентифікації полягає в зіставленні, порівнянні суб'єктом системи власних цінностей і цінностей, яким необхідно відповідати, і відмові від неприйнятних, а зрештою в отождненні себе з кимось чи чимось. Реалізація цього механізму модифікуватиметься залежно від того, яка ідентичність формується – соціальна чи особистісна. У першому випадку суб'єкт ідентифікує зміни, що відбулися з ним досі, а в другому він порівнює їх з певними соціальними зразками або уявленнями про них [9]. Як зазначають дослідники, основна проблема суб'єкта професійної діяльності нині не в тому, як сформувати обрану ним ідентичність і зробити її визнаною іншими людьми, а в тому, яку ідентичність обрати та як підготуватися до її зміни, якщо вона виявиться неефективною за певних соціально-економічних умов.

На нашу думку, рольова ідентифікація практичного психолога професійно-технічного навчального закладу – це процес: 1) узгодження щодо виконуваних спеціалістом психологічної служби професійних обов'язків, функцій і статусно-рольових та професійних позицій у системі міжособистісної взаємодії; 2) зіставлення відчуття психологічного комфорту з процесом саморозвитку, самореалізованості під час оволодіння професійною діяльністю. Відтак в аспекті нашого дослідження постає логічне запитання щодо ролі, з якою практичному психологові потрібно ідентифікувати себе в системі взаємовідносин “психолог – соціально-педагогічне середовище”, щоб успішно адаптуватись. Аби з'ясувати це, ми розробили спільну *анкету*. Респондентам було запропоновано відповісти на два запитання:

1) *У якій ролі, на Вашу думку, Вас сприймають учасники навчально-виховного процесу?*

2) *З якою роллю асоціюється Ваше ідеальне уявлення про психолога?*

(У першому запитанні практичним психологам слід було оцінити свою взаємодію з директором, членами адміністрації, викладачами, майстрами та учнями професійно-технічного навчального закладу; у

другому – визначити своє ідеальне уявлення про роль практичного психолога в навчальному закладі, тобто з якою роллю потрібно ідентифікувати себе практичному психологові, щоб реалізувати свої професійні і соціально-психологічні компетентності та успішно адаптуватись).

В опитуванні взяли участь 133 практичних психологів професійно-технічних навчальних закладів, які працюють на посаді 1–3 роки. Відповідаючи на *перше запитання*, респонденти зазначали, що залежно від ситуації спеціаліст може реалізуватися в тій чи іншій ролі (табл.). Так, у ході вирішення питань навчально-виховного процесу директори відводять психологам, на думку останніх, роль “помічника” (16,5 %), а *заступники директора* з навчально-виховного процесу – ролі “помічника” (9,8 %), “палички-виручалочки” (8,3 %), “культурорганізатора” (7,5 %) та “порадника” (7,5 %). Оцінюючи взаємодію психолога з *викладачами* і *майстрами*, спеціалісти вважають, що ці педагогічні працівники частіше сприймають його як “порадника”, “помічника”, “довірену особу”, “цілителя душі”. Як бачимо, залежно від того, яку посаду займає педагогічний працівник у навчальному закладі, яке проблемне питання вирішується чи яку допомогу (інформацію, аналіз проблеми, урегулювання ситуації тощо) надає спеціаліст психологічної служби, варіюють рольова ідентифікація та форми соціально-психологічної і професійної поведінки практичного психолога.

На думку психологів, суттєво відрізняється їх рольове сприйняття *учнями* професійно-технічних навчальних закладів, а саме: 13,5 % виборів ролі “цілитель душі”. Дещо менша, але змістово значима частка таких ролей, як “своя людина” (11,3 %) і “порадник” (8,3 %).

Відповіді респондентів на *друге запитання* демонструють найбільш прийнятну (комфортну) рольову позицію практичного психолога професійно-технічного навчального закладу. Ця позиція характеризується актуалізацією і реалізацією особистісного потенціалу в професійній діяльності, ототожненням із роллю та місцем у системі взаємовідносин “особистість – професіонал – колектив” (соціальний статус і психологічна роль, можливість самоактуалізації). Ідеальне уявлення про рольову ідентичність психолога освітньої установи полягає в реалізації спеціалістом не лише таких ролей, як “цілитель душі” (19,5 % виборів) і “порадник” (8,3 % виборів), а й у потребі та бажанні бути “помічником”, “мудрецем”, “посередником”, “довіреною особою” і т. ін. Це і є найкращий спосіб вирішити проблеми учасників навчально-виховного процесу, реалізувати хелперську функцію особистісної та професійної діяльності, власне досягти таким чином адаптованості спеціаліста психологічної служби.

Таблиця

Розподіл відповідей практичних психологів, що працюють у професійно-технічних закладах, на запитання анкети

Ролі психолога	Кількість виборів (у %)					
	у відповідях на 1-ше запитання					у відповідях на 2-ге запитання
	Директор	Адміністрація	Викладачі	Майстри	Учні	Ідеальне уявлення
“помічник”	16,5	9,8	4,5	8,3	3,8	6
“культурорганізатор”	3,8	7,5	0,8	1,5	3	0,8
“паличка-виручалочка”	4,5	8,3	5,3	3	3	1,5
“рентген”	-	2,3	2,3	0,8	0,8	1,5
“адвокат”	0,8	2,3	2,3	1,5	2,3	1,5
“довірена особа”	4,5	2,3	6	1,5	4,5	1,5
“інформатор”	2,3	3	3	1,5	0,8	-
“диспетчер”	1,5	-	-	-	-	-
“реаніматор”	-	0,8	3,8	0,8	0,8	-
“пожежна машина”	1,5	1,5	1,5	3%	0,8	1,5
“цілитель душі”	3	4,5	3,8	6	13,5	19,5
“порадник”	4,5	7,5	12,8	10,5	8,3	8,3
“швидка допомога”	2,3	4,5	3	3,8	6	1,5
“мудрець”	1,5	0,8	-	-	0,8	4,5
“чародій”	-	-	0,8	1,5	1,5	0,8
“своя людина”	1,5	3,8	5,3	5,3	11,3	1,5
“посередник”	3	3	4,5	2,3	2,3	1,5

У психологічній літературі існує таке поняття, як *фасилітація* (англ. *facilitate* – полегшувати, допомагати, сприяти). Людину, яка допомагає покращити результати діяльності, сприяє комфортній взаємодії людей, називають *фасилітатором*. На нашу думку, саме таку роль і виконує практичний психолог професійно-технічного навчального закладу, що ідентифікує себе з багатьма та різними ролями (за результатами проведеного емпіричного дослідження). У ролі “фасилітатора” практичний психолог професійно-технічного навчального закладу:

- допомагає учасникам навчально-виховного процесу вирішувати проблемні ситуації;
- розвиває й актуалізує особистісні, соціальні ресурси учнів у період адаптації, в складних життєвих ситуаціях;

- полегшує взаємодію в системі взаємовідносин “педагогічний працівник – учень”, сприяє гармонізації і гуманізації цих відносин;
- разом з адміністрацією, педагогічним колективом навчального закладу працює над виконанням завдань, реалізацією програм регіонального, обласного, всеукраїнського рівнів.

Отже, рольова ідентифікація є складовою частиною адаптації практичного психолога професійно-технічного навчального закладу, що характеризується рольовою багатовимірністю, ситуативною динамічністю та соціально-психологічною реалізацією професійних компетентностей.

Висновки. Процес адаптації активізує безперервний розвиток особистості. Під час взаємодії особистості із соціальним середовищем формуються її рольові сподівання (очікування), стиль поведінки, що залежно від статусу і позиції індивіда в групі визначає систему його міжособистісних і суспільних відносин. Особистісний розвиток практичного психолога, формування його професійної, рольової ідентичності є складовою частиною адаптації особистості – багатовимірною, динамічною, тривалого процесу. Залежно від того, яка проблемна ситуація виникає в навчальному закладі і хто з учасників навчально-виховного процесу звертається по допомогу до спеціаліста психологічної служби, варіюють рольова ідентифікація та форми соціально-психологічної і професійної поведінки практичного психолога. Адаптація практичного психолога професійно-технічного навчального закладу характеризується ситуативною динамічністю, соціально-психологічною реалізацією професійних компетентностей та ідентифікацією з роллю “фасилітатор”.

Перспективою подальшої роботи є систематизація та аналіз результатів емпіричного дослідження соціально-психологічних чинників, які визначають особливості адаптації практичних психологів, що працюють у професійно-технічних навчальних закладах.

Література

1. Налчаджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии) / А. А. Налчаджян. – Ереван : Изд-во АН Арм. ССР, 1988. – 364 с.
2. Горностай П. П. Основні тенденції функціонування особистості у ракурсі рольової теорії / П. П. Горностай // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей. – К., 2002. – Вип. 6 (9). – С. 44–57.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Злишков В. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології / В. Злишков // Соціальна психологія. – 2006. – № 5. – С. 128–136.

5. Москаленко В. В. Соціальна психологія / В. В. Москаленко : підручник. – Вид. 2-ге, випр. та допов. – К. : Центр учб. л-ри, 2008. – 688 с.
6. Борисюк А. С. До проблеми професійної ідентичності майбутнього фахівця [Електронний ресурс] / А. С. Борисюк. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/19_NNM_2007/Psihologia/23318.doc.htm
7. Иванова Н. Л. Профессиональная идентичность в социально-психологических исследованиях / Н. Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2008. – № 1. – С. 89–101.
8. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю. П. Поваренков. – М. : Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.
9. Ложкін Г. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта [Електронний ресурс] / Г. Ложкін, Н. Воляннюк. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=84&c=2067>
10. Bauman Z. The individualized society. – Oxford : Blackwell Publication, 2002. – 172 p.

© Берега Л. Є.

ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТНІЙ ПОВЕДІНЦІ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ САМОРОЗВИТКУ У СТУДЕНТА ВИЩОЇ ШКОЛИ

В. Є. Виноградова, В. Р. Міляєва, м. Київ

Досліджуються причини конфліктів в освітньому середовищі ВНЗ. Особлива увага приділяється аналізу компетентності саморозвитку як механізму безконфліктного розгортання психологічних складників особистості студента. Надаються рекомендації щодо залагодження конфліктів між викладачами і студентами, наголошується на актуальності проблеми профілактики і прогнозування педагогічних конфліктів.

Ключові слова: конфлікт, компетентність саморозвитку особистості, опоненти, прогнозування, профілактика конфліктів.

Исследуются причины конфликтов в образовательной среде вуза. Особое внимание уделяется анализу компетентности саморазвития как механизма бесконфликтного развертывания психологических составляющих личности студента. Даются рекомендации по разрешению конфликтов между преподавателями и студентами, подчеркивается актуальность проблемы профилактики и прогнозирования педагогических конфликтов.

Ключевые слова: конфликт, компетентность саморазвития личности, оппоненты, прогнозирование, профилактика конфликтов.